

Громадянська солідарність як одна з передумов консолідації українського суспільства на шляху євроінтеграції

Консолідація українського суспільства є самостійним завданням. Але на даному історичному етапі очевидна обопільність обох процесів: консолідація – одна з передумов євроінтеграції, яка, у свою чергу, є одним із засобів національної консолідації. В українській суспільствознавчій літературі вже висвітлені причини і особливості дезінтеграції сучасного українського суспільства, виявлений потенціал його консолідації, викладені головні причини необхідності впровадження євроінтеграційного курсу української держави, окреслені шляхи пошуку засобів демократизації українського суспільства, один з яких вбачається в побудові громадянського суспільства [8]. Воно перебуває у зародковому стані, про його створення говорять лише як про задачу, а не соціальну дійсність. Проте, точно відомо, яким є інструмент його побудови – громадянська солідарність.

Зазвичай її визначають як інтелектуальне і соціальне почуття, як співчуття та готовність надати допомогу. Вона ґрунтується на здатності до згоди, є виміром колективної свідомості і проявляється у колективних прагненнях і преференціях, у колективній відповідальності і колективних діях. Останні є ознаками консолідованих спільнот і консолідованого суспільства в цілому. Подальше уточнення цього загального розуміння громадянської солідарності виявляє низку проблем. Громадянська солідарність в західних країнах спирається не на членство в общині, не на її норми, а на переконання вільних індивідуумів, на індивідуальну автономію і діяльність, бо вважається, що соціальне і універсальне, моральні факти і колективні уявлення втілюються в індивідуальному, в особистості. Модель громадянства, що будується на принципах лібералізму, не сумісна із класичною ідеєю громадянського суспільства. Отже, ця ідея непридатна для вирішення соціальних проблем сучасного західного суспільства. Тому недоречно

використовувати цю ідею і як політичне гасло, і як модель опису сучасного стану суспільства, і, зрештою, як етичний ідеал. Орієнтація на втілення цієї ідеї в країнах, де довіра людей один до одного і до інституцій суспільства все ще значною мірою ґрунтуються на общинній солідарності, а визначення індивідуальної ідентичності спирається на етнічність, виходить із вірності національним традиціям, може перешкоджати приєднанню до європейського цивілізаційного простору [5: 162, 163].

Проблема посилення інтеграції стоїть і перед самим Євросоюзом. Одним з головних залишається завдання захисту проти гегемоністських тенденцій у світовій політиці. Нові завдання з'явилися і у сфері економіки. Умовою політичної інтеграції західні інтелектуали вважають утворення «політичної громадськості Європи» [1: 218]. Універсальне (інтернаціональне) громадянство є політичним аспектом глобалізаційного чинника. Він є вирішальним і для інтеграції України в міжнародну спільноту.

Точка зору, що входження в універсальне громадянство нових держав ускладнюється етнічним і національним характером їхньої ідентичності, етнічним характером довіри і солідарності, знаходить підтримку у тому, що країни розвинутої демократії ставлять завдання критики політичної економіки вище за пошук національної ідентичності [9: 109]. А в Україні пошук національної ідентичності – одне з головних питань порядку денного. Як він узгоджується із вступом у «глобальну правову спільноту» [1: 158], до якої прагне Європа? І тут питання вже не про те, чи є помилкою при визначенні національної ідентичності з самого початку виходити з принципу, що політична нація має походити від держави, а не від громадянського суспільства. Питання полягає в тому, як пов'язаний сам цей пошук із завданням євроінтеграції. І якщо правдивим є те, що у західній Європі «національна ідентичність була наслідком попередньої консолідації адміністративних, юридичних та культурних установ» [5: 173], побудована на «індивідуалістському баченні суспільного» [4: 39], тоді питання у тому, як наша ідентичність узгоджується із західноєвропейською. До того ж, намагаючись з'ясувати, як утворюється і у чому полягає наша ідентичність,

Європа орієнтується переважно на характер ставлення до європейських цінностей державної влади України, а не її простих громадян. Тобто, або вона не бачить у нас дієвого громадянського суспільства, що є найбільш імовірним, або взагалі не орієнтується на нього як на можливий чинник нашої євроінтеграції. Проте, принаймні те, що задекларовано в українській Конституції, не суперечить європейському прагненню «вийти за межі громадянського суспільства в напрямку соціальної державності» [8: 671].

Застороги стосовно проблем, які впливають із способу утворення солідарності у східних суспільствах, орієнтують ґрунтувати солідарність не на етнічній спільнотності, а на громадянськості. Саме це наблизить нашу ідентичність до європейської. Звісно існує неабияка напруга між принципами універсального громадянства і наявністю етнічних відмінностей. Проте домінантою має бути побудова громадянського суспільства в Україні як частини універсального громадянства. Маємо вже зараз намагатись входити в нього, запроваджуючи повне здійснення громадянства в самій Україні. Це непросте завдання формулюється дуже просто: національна спільнота має бути об'єднанням особистостей, що беруть активну участь у житті суспільства.

Здавалось би, що виходячи із завдання інтеграції в Європу нам не потрібно визначати солідарність у якийсь особливий спосіб, достатньо прийняти західний варіант. Проте, чи є умови для цього, бо навіть «почуття спільності завжди специфічні» [5: 219], тому проблему громадянськості треба обговорювати у зв'язку з особливістю тих обставин, в яких відбувається побудова громадянського суспільства. А в Україні вона відбувається, поза всім іншим, в умовах низького рівня громадянської солідарності. І на Заході стурбовані послабленням громадянської солідарності. Західні інтелектуали пов'язують втрату почуття солідарності із орієнтацією на приватне життя. У тому, що людина зосередилась на власній особі, не бере активну участь у самоуправлінні, вони бачать втрату свободи [6: 7, 11]. На їх думку, послабленню солідарності неможна запобігти тільки концентрацією уваги на правових проблемах і активною участю у політиці: «З боку громадян має існувати ціла система спільних переконань, які є не тільки

політичними переконаннями. Без цих спільних переконань політична свобода не має стабільності, особливо за часів кризи. Держава не здатна організувати ці переконання, хоча вони стосуються неї» [9: 101-102]. Західний варіант розуміння солідарності вже не апелює до тези Дюркгайма, що право відтворює головні форми соціальної солідарності [3].

Але, якщо Захід втрачає почуття спільності через «переоцінювання самореалізації» [9: 76], то у нас інші причини його втрати. Головна з них – той спосіб, яким Україна переходить до ринкової економіки, спосіб, яким наші владні сили засвоїли «ліберальну» ідеологію, спосіб, який характеризується «відсутністю будь-якого взаємозв'язку між підприємницькою діяльністю і «ліберальними» політичними або економічними орієнтаціями» [5: 171, 191]. Це спричинило високий рівень віддаленості влади від українського суспільства і, відповідно, втрату довіри до неї.

Інша проблема, яку бачать західні інтелектуали, полягає у тому, що почуття спільності занадто бюрократизоване [9: 77]. І тому вони піклуються про створення нової, не примусової солідарності. А в Україні якщо солідарність і була (точніше – колективне життя), то переважно нав'язаною. Існує небезпека її відродження саме як примусової. Проблема послаблення солідарності змушує європейських інтелектуалів змінювати визначення самого лібералізму, пристосовуючи його до розв'язання сучасних соціальних завдань. У новому трактуванні лібералізм не стверджує, що соціальна інтеграція має спиратись виключно на ринок і право. Новий лібералізм припускає, що в процесі цієї інтеграції можуть бути задіяні інші чинники: «Позаяк він (на основі правових свобод) відкритий для плюралізму, то й для передачі завдання створення «певної та цілісної» ідентичності... іншим силам, оскільки вони виникають у спільнотах» [1: 140]. Ця думка узгоджується із філософською тезою про «діалектичний взаємозв'язок між публічною і приватною автономіями» [9: 123], яка, у свою чергу, є реакцією на більш стару проблему примирення індивідуальної свободи і суспільної солідарності.

Для нас питання не в можливості або доцільності втілення ідеї громадянського суспільства в Україні і не в тонкощах аргументації стосовно

вибору відповідного засобу для цього. Побудова громадянського суспільства є практичним завданням, бо на даний час Україні бракує достатнього рівня громадянської солідарності і розвинутої автономної суспільної сфери – достатньої кількості автономних публічних утворень. Переживаємо ситуацію, коли усі гілки влади, партії, коаліції, блоки є колективними суб'єктами, а народ – ні, бо більшість громадян через слабку взаємопов'язаність неспроможна до спільної політичної діяльності, не може протистояти злочинним корпоративним інтересам, політичним маніпуляціям. За таких умов неможлива реалізація права більшості українців на захист від кримінальних прошарків суспільства, від зловживань бюрократії, реалізація права доступу до соціальних благ, а зараз – навіть права на прийнятну тривалість робочого дня. Громадянське суспільство – єдиний спосіб для простих українців «пробитись» до універсального громадянства, бо, в сенсі прав, і політикум, і олігархи вже є універсальними громадянами. Громадянська солідарність потрібна для того, щоб вияв національного самоствердження у курсі на євроінтеграцію не зводився до реалізації амбіцій політикуму та олігархів, щоб євроінтеграція і як процес, і як результат зачепила більшість населення з огляду на його добробут і безпеку, щоб вона мала наслідком подальшу європеїзацію і на рівні суспільства, і на рівні спільнот, щоб українців не зневажали через політичну недалекоглядність.

Але і сама влада має бути зацікавлена у посиленні громадянської солідарності, бо саме в ній виявляється ступінь консолідації народу. Від неї, від патріотизму цього народу залежить авторитет держави. Зрештою, без визнання солідарності держава неспроможна виконувати одну з головних своїх функцій – соціальну організацію громадян. До того ж, загальновідомо, яких успіхів досягають країни із високим рівнем солідарності влади, бізнесу і профспілок.

Проблема і в тому, що вкрай важко досягти тих умов, які висував Дюркгайм для того, щоб поділ праці призводив до солідарності, умов, які були сформульовані ще Платоном і Сковородою. Чимало років багато людей в Україні позбавлені можливості займатися справами, які б відповідали освіті, хисту, бажанням, навичкам і здібностям.

Вже стало загальноновизнаним, що одним з ефективних способів формування і функціонування громадянського суспільства є соціальні рухи. Саме в них проявляється громадянська солідарність, саме вони, а не політичні партії, репрезентують зараз соціальні потреби суспільства [7: 12]. А політичні партії не тільки не виражають загальні інтереси, а й створюють «організовані структури маніпулювання, корупції й службових зловживань» [4: 53]. Зокрема, саме ця обставина має примусити державні інституції рахуватись з позадержавним суспільством, вважати його партнером, примусити владу усвідомити, на кого вона має спиратись, прагнути сформувати в суспільстві ту взаємну залежність, на якій ґрунтується довіра, знайти те, що переконує українців прийняти як цінність економічну нерівність (як би не звучало це відверто цинічно), повірити, що вона буде якось компенсована реалізацією прав на соціальне забезпечення. На даному етапі найбільш очевидним кроком до відновлення довіри у суспільстві та його консолідації є запровадження автономії юридичної системи.

З іншого боку, мабуть занадто вимагати від держави, щоб вона намагалась визначати принципи справедливості спільно із громадянським суспільством, разом з ним піддавала моральному осуду несправедливість, і взагалі, мабуть занадто сподіватись, що держава буде сприяти тому, що є вищим за політику. Наївно також вважати, що для держави є цікавою ідея свідомого самообмеження своєї влади, відмова від привілеїв. Навіть якщо все це не «занадто», і не наївно, а отже можна на щось з цього сподіватись, це не усуває завдань посилення громадянської активності, ініціативності та постійної демонстрації громадянської солідарності.

Важке завдання як для держави, так і для позадержавного суспільства – подолати феодальні пережитки, подолати східну «традицію виключення з політичного, громадянського й соціального членства у співтоваристві» [5: 114]. Ще важчим воно стає через постійний конфлікт інтересів держави і недержавного сектора суспільства. Нажаль у дискусіях, що відбуваються у медійному просторі, переважає політична складова. Їх ефективність часто виглядає сумнівною. На деякий час вони змінюють переконання громадян, пом'якшують їхні протестні

настрої. Ці дискусії відбуваються переважно між професійними політиками, політологами і посадовцями. Їх мало цікавить громадянська сфера, питання солідарності і консолідації. А має бути навпаки, бо як не погодитись із тим, що «політика дуже часто здатна лише надавати певні блага, а не забезпечувати довготривалий загальний добробут» [1: 164].

Стан сучасного розвитку України свідчить про надмірну амбітність завдання «вितворити і запропонувати людству свою концепцію доби» [10: 76]. Але навіть долучитись до європейської концепції сучасності, виконавши юридичні та економічні вимоги, виглядає певною мірою проблематичним, бо потребує змін у ціннісних настановах і взяття відповідних зобов'язань. Європа, в яку прагне інтегруватись Україна, є динамічним суспільством, яке рефлектує над своїми проблемами. Вона є суспільством, яке має інтегративне мислення, орієнтоване на спільне благо. Її чеснотами є громадянська мужність, готовність зрозуміти позицію іншого, толерантність [9: 103, 106]. Якщо не хочемо залишатись цивілізаційним «глухим кутом», маємо досліджувати себе, знаходити джерела росту моральності і колективно відповідати за посилення громадянської солідарності, укорінити вказані чесноти в наше життя.

В умовах атомізації суспільства, ослаблення колективних почуттів, відсутності «спільного почуття рівності» неминуче постає питання про здатність до солідарності, про те, на яких засадах будувати громадянське суспільство. Що ще має виступити спільним підґрунтям виникнення почуття єдності? Досвід людства у цьому плані вказує на те, що найбільш цінним є прагнення свободи, а отже безпеки, тому виходить, що цим підґрунтям є відчуття небезпеки і бажання безпеки: «помисливши про небезпеку, що загрожує іншому, я задумаюсь про ту, що нависла наді мною, то тим самим я оберегу себе самого», – писав Джон Донн у своїх *Медитаціях* у відповідь на запитання, за ким дзвонять дзвони [2]. І його молодший сучасник – Томас Гоббс – пояснював виникнення солідарності прагненням до самозбереження. Охорона безпеки кожного і є функцією громадянського суспільства.

Представники дуже різних філософських уподобань вважали солідарність фундаментальною цінністю – римські стоїки, Ж.-Ж. Руссо, В. Соловйов, Е. Дюркгайм, П. Наторп, М. Фуко. Вона встановлює внутрішні зв'язки в суспільстві, забезпечує свободу, є основою соціальної безпеки, навіть лежить в основі нашого мислення. Громадянська солідарність є засобом реалізації загального інтересу, ще одним (поряд із виборами) способом волевиявлення народу, що компенсує недоліки представництва [4], засобом вияву почуття своєї власної гідності, розвинення і постійного живлення цього почуття. Зрештою, громадянське суспільство – це саме те місце, де пересічна людина може реалізуватись як особистість.

Такою виглядає частина того контексту, в умовах якого може бути досягнута глобальна проблема взаємної довіри і загальнолюдської солідарності та більш конкретні питання про консолідацію українського суспільства на шляху його євроінтеграції та місце громадянської солідарності в цьому процесі.

Бібліографія

1. Гьофе О. Розум і право. Складові інтеркультурного правового дискурсу. – К.: Альтерпрес, 2003. – 264 с.
2. Донн Дж. Обращения к Господу в час нужды и бедствий. – М.: Enigma, 2004.
3. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда // Западно-европейская социология XIX-начала XX веков. – М.: Междунар. Ун-т Бизнеса и Управления, 1996. – С. 256-309.
4. Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 287 с.
5. Селігман А. Б. Ідея громадянського суспільства. – К., 2000. – 248 с.
6. Тейлор Ч. Етика автентичності. – К.: Дух і літера, 2002. – 128 с.
7. Турен А. Повернення дієвця. – К.: Альтерпрес, 2003. – 320 с.
8. Український соціум. – К.: Знання України, 2005. – 792 с.
9. Філософія сьогодні. – К.: Альтерпрес, 2003. – 168 с.
10. Шерех Ю. Думки проти течії. – Україна, 1949. – 100 с.

.....